

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ЮРИДИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF LEGAL REALITY AS A PHILOSOPHICAL AND LEGAL CATEGORY

Савенко В.В.,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

У статті проведено структурно-функціональний аналіз малодослідженої сучасною філософією права проблеми правової реальності. Висловлюється думка про те, що будь-яке визначення права містить онтологічне підґрунтя. Досліджуються фундаментальні принципи виникнення та структури правової реальності.

Ключові слова: онтологія права, правова реальність, правовий закон, філософія права, громадянський правопорядок.

В статье проведен структурно-функциональный анализ малоизученной современной философией права проблемы правовой реальности. Высказано мнение, что любое определение права имеет онтологическую основу. Проанализированы фундаментальные принципы происхождения и структуры правовой действительности.

Ключевые слова: онтология права, правовая реальность, правовой закон, философия права, гражданский правопорядок.

This article presents the structural and functional analysis of unexplored problem of legal reality by modern philosophy of law. It has been suggested that any definition of law includes ontological foundation. The fundamental principles of the origin and structure of legal reality have been studied.

Key words: ontology of law, legal reality, law, philosophy of law, civil law and order.

Постановка проблеми. В теорії філософії права актуальною вважається проблема осмислення феномену правової реальності як основи деонтологічного буття сучасного соціуму та пошук відповіді на питання, наскільки правові закони відповідають універсальним законам буття. У цьому контексті важливого значення набуває відстеження взаємозалежності між природним правом та сформованою правовою реальністю. Ця проблема сучасною філософією права розв'язується неоднозначно. Всі існуючі підходи до права виступають виключно як моменти істини, оскільки поширюють на всю реальність лише приватні компоненти логічної моделі його становлення.

Для того щоб вийти з нескінченного розмаїття визначень природи права і водночас не втратити притаманного праву багатства своїх проявів, слід звернутися до категорії правової реальності як методологічного засобу, адекватного поставленому завданню.

Мета статті: здійснити структурно-функціональний аналіз правової реальності як філософсько-юридичної категорії, дослідити нормативно-імперативний та формально-визначений зріз правової реальності, сутність правової реальності як суспільного явища.

Стан дослідження. Звернення до концепту правової реальності можна констатувати як одну з тенденцій сучасних досліджень методологічного рівня. Серед зарубіжних філософів і соціологів до нього виявляють інтерес передусім представники феноме-

нологічної соціології (П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдьє) і феноменологічної герменевтики (П. Рікер).

У літературі радянського і пострадянського періодів спостерігаємо звернення до різних аспектів проблеми реальності: культурної (Є. Бистрицький, В. Іванов, В. Козловський), соціальної (Р. Смирнова), історичної (М. Єсипчук, А. Ракітов), психологічної (В. Зінченко), фізичної (О. Панченко), художньої (В. Мазепа), етичної (В. Малахов), рольової (Н. Корабльова), правової (Б. Галкін) та ін.

Філософсько-правові аспекти порушеної проблеми розкриваються також у працях українських дослідників. Зокрема, у М. Цвіка, В. Ткаченка, О. Куціпаки, С. Максимова, С. Сливки тощо. Саме вони і становлять історіографічну основу статті.

Виклад основних положень. Правова реальність – термін міждисциплінарний і міжнауковий. Як інструмент і об'єкт дослідження він зустрічається не лише в окремих галузях юридичної науки, але й у філософії, соціології, політології, культурології тощо.

Об'єднавши та структурувавши усі явища правової дійсності, це поняття уособлює комплекс усіх статичних та динамічних явищ, що перманентно розгортаються у тій чи іншій правовій системі. Існує навіть точка зору щодо синонімізації понять «правова реальність» та «правова система» суспільства конкретного історичного періоду. У будь-якому випадку в межах філософсько-світоглядних дисциплін

правова реальність утворює своєрідний цілісний універсум правових явищ та процесів в межах того чи іншого просторово-часового континууму.

У філософії права поняття «правова реальність» тлумачиться у двох сенсах – «широкому» та «вузькому». В першому випадку під «правовою реальністю» розуміється вся сукупність правових феноменів: правових норм, інститутів, наявних правовідносин, правових концепцій, явищ правового менталітету тощо. У другому (вузькому сенсі) – маються на увазі тільки базові правові реалії, по відношенню до яких всі інші правові феномени виявляються похідними, і тоді під правовою реальністю в різних напрямках і наукових школах прийнято розуміти або правові норми (нормативізм), або правовідносини (соціологічний напрям), або правові «емоції» (психологічний напрям).

Хоча «широкий» і «вузький» сенси поняття «правова реальність» і розрізняються, їх все ж таки не слід абсолютно протиставляти, оскільки загальна картина правової реальності буде залежати від того, що прийняти в якості базисного феномена. Тому більш перспективною, очевидно, є *інтегральна концепція правової реальності*, під якою розуміється світ права, який конструюється з правових феноменів, упорядкованих в залежності від ставлення до базисного феномену, або «первореальності» права [1]. Правова реальність у цьому контексті не виступає в якості якоїсь субстанціональної частини реальності взагалі, а сприймається як спосіб організації та інтерпретації певних аспектів соціального буття людини.

Зауважимо, що деякі вчені визначаючи правову реальність, говорять не про її сенси, а про її види. Наприклад, С. І. Максимов зазначає про необхідність відокремлення правової реальності як об'єктивно існуючого світу права, набутого суб'єктом як досвід та образ правової реальності, як моделі, що слугує засобом пізнання і конструювання світопорядку [2, с. 147]. У даних підходах немає протиріч, адже сенси стосуються термінів, що тлумачать поняття, а види – феномену його змісту. У цьому контексті цілком припустимим є двохаспектне тлумачення поняття правової реальності, з одного боку, як сукупність правових норм, діючих правових установ, юридичних документів, процедур тощо, а з іншого – як ідеального об'єкту, описаного в підручниках з права, монографіях тощо.

Особливий інтерес у тлумаченні сенсу правової реальності викликають теоретичні розмірковування російської дослідниці О.В. Крет.

Зокрема, авторка тлумачить правову реальність як відносно автономний та формально-визначений зріз суспільної реальності, спроможний об'єднати усі існуючі правові явища. Суть правової реальності як суспільного явища у цьому сенсі вбачається у державному регулюванні поведінки людей в соціумі, що дозволить на нормативній основі досягти такої стабільної організації суспільства, при якій зможуть вільно реалізуватися ідеї особистісної, демократичної та економічної свободи [3, с. 5].

Правова реальність – явище суперечливе. Якимось дивним чином у її сенсі одночасно пере-

плелись правомірні та неправомірні складові. Взаємопов'язані та взаємозалежні, вони утворюють цілісну систему правової реальності, яка за усіма параметрами відповідає існуючій на даний момент у державі системі права, при цьому всіляко підтримує її або пропонує альтернативне офіційному бачення.

На відміну від тлумачення сучасної синергетичної парадигми, яка розглядає реальність як триєдину систему порядку, елементу та хаосу, правова реальність розглядається О.В. Крет як системно-хаотичне явище, елементами якого є право, правосвідомість та правовідносини, при цьому гарантом впорядкованості правової реальності виступає юридичне поняття «правопорядок» (системи буття, що ґрунтується на засадах права, законності, та відображає якісний стан суспільних відносин на певному етапі суспільного розвитку) [3, с. 6-7].

Правова реальність завжди містить момент повинності, який обмежує можливе свавілля у стосунках між суб'єктами суспільного буття. Взаємодія цих суб'єктів виступає підставою формування деонтологічного виміру правової реальності (світу права та моралі), існування якого можливе лише за умови дотримання, щонайменше, двох умов: по-перше, визнання свободи волевиявлення (можливості кожної особи чинити так чи інакше і відповідно до цього виконувати або не виконувати свій моральний або юридичний обов'язок); по-друге, визнання норми належного як критерію добра і зла, справедливого і несправедливого, що приписує чинити так, а не інакше, і відповідно до цього оцінює людські вчинки людини як добрі чи злі, справедливі чи несправедливі [4]. Зміст права і водночас його мету становить поєднання свободи кожного зі свободою всіх. Характер цього поєднання залежить від особливостей економічних, політичних, соціальних та інших відносин, притаманних тому чи іншому суспільству. Право виступає як відповідна характеру цих відносин міра свободи. Ця міра має бути легітимована, тобто відображати інтереси і волю суб'єктів суспільних відносин.

Суспільно необхідні взаємні обмеження свободи є однією з передумов досягнення всезагальної юридичної рівності. На відміну від фактичної рівності вона полягає у закріпленні рівності всіх перед законом. В її межах передбачаються різні права та обов'язки у різних за правовим статусом груп суб'єктів права, тобто встановлення певної міри рівності. Міра рівності встановлюється і заради уникнення зловживань цим принципом. Так, наприклад, рівні економічні можливості та рівне правоутворення друкованих органів обмежується заборонаю економічної та інформаційної монополізації [7, с. 15].

Таким чином, свобода волевиявлення і норми належного становлять логічний мінімум деонтологічної реальності. Зв'язок між ними виглядає приблизно так: залежна людина не здатна відповідати за свої вчинки, відтак жодної дискусії з приводу деонтологічних норм права бути не може. Однак як істота розумна людина одночасно спроможна жити ніби в двох реальностях – бути по своїй суті віль-

ною і, одночасно підзаконною, підкоряючись законам деонтологічного, етичного та емпірично-онтологічного буття.

Отже, правова реальність окреслюється неоднозначно в залежності від галузі знань, дисципліни та методології, що спрямовані на її осягнення. Разом із тим, структурні елементи правової реальності і самі диктують спектр методологічного інструментарію, що є доцільним для застосування щодо їх ефективного вивчення.

Питання про структуру правової реальності, на відміну від її системи, у сучасних наукових і філософських роботах залишається малодослідженим, а наявні його розробки багато в чому представляються спірними з точки зору використовуваної авторами методології. Структурно-функціональна методологія передбачає розчленування реальності на складові компоненти. Зокрема, в юриспруденції традиційно в структурі правової реальності виділяють три взаємопов'язаних фундаментальних компоненти – правотворчість, правореалізацію і правоохорону. Перевищення допустимої межі дисфункції цих компонентів призводить або до розвитку, або до знищення існуючої правової реальності [3, с. 5-6].

Поелементний поділ правової реальності призводить до еkleктичного змішання двох специфічних і несвідомих одне одного філософських методів дослідження – системного і структурного. Хоча, слід зауважити, що у реальній практиці і теоретичних концептуалізації вони розмежовуються доволі умовно і не існують поза зв'язку один з одним.

Вихідні посилки застосовуваного нами структурно-функціонального аналізу полягають в тому, що суспільство, соціальна спільність або соціальний процес розглядаються як цілісності, структурні компоненти якої виконують службову, або функціональну, роль у взаємозв'язку один з одним і структурою в цілому.

Оскільки основне призначення розглянутого нами зрізу суспільної реальності полягає у нормативному регулюванні поведінки людей у суспільстві за допомогою загальнообов'язкових правил поведінки та можливості застосування державного примусу в разі непокорі їм, трьома основними компонентами (функціями) правової реальності, на наш погляд, є правотворчість, правореалізація і правоохорона [3, с. 8].

Термін «функція» у даному випадку вживається і в сенсі позначення службової ролі, і в сенсі змінної величини, оскільки всі функції підпорядковуються їй як основі чогось більш цілісного. Разом з тим їх функціональна значимість є величиною нестабільною, що обумовлено зростанням потреби в посиленні одних видів діяльності і зниженні інших.

Наприклад, на початку 90-х років минулого століття в СРСР та СНД спостерігалось явне превалювання правотворчості над правореалізацією і правозахистом, що було детерміновано розпадом СРСР і необхідністю створення в короткі терміни нової системи законодавства.

Оскільки термін «правова реальність» до певної міри синонімічний «правовій системі», необхідність

використання в рамках філософського аналізу правової реальності системного методу видається очевидною. Системність у цьому випадку детермінується характерною рисою соціальної дійсності, що фіксує домінування в світі організованості над хаотичними змінами.

У межах як юридичних, так і філософських досліджень традиційно в якості елементів правової реальності виділяють право, правовідносини і правосвідомість. Сутність права є вихідним, ключовим як для теорії, так і для філософії права. Причому залежно від визначення цього поняття трактуються всі інші правові явища – правосвідомість, норма права, форма права, правовідносини, юридична відповідальність тощо.

На основі адекватного уявлення про те, що є право, можна визначити перспективи розвитку та шляхи підвищення ефективності не тільки юридичної науки, а й практики нормотворення, застосування і тлумачення права, забезпечення законності та правопорядку, створення цивілізованого громадянського суспільства і правової держави. Тому, вдаючись до визначення поняття (особливо в об'єктивному сенсі), ми маємо на увазі не свободу або можливість поведінки, а саме щось об'єктивне у суспільстві. Відзначимо, що множинність визначень права, яка обумовлює, з одного боку, відсутність єдиного, концентрованого, цілеспрямованого процесу пізнання права і його практичного використання, несе в собі, з іншого боку, і позитивний заряд. Різноманітність визначень права дозволяє поглянути на нього крізь призму століть, відобразити в ньому найбільш важливі сторони і риси не тільки для однієї історичної епохи, але і для ряду або всіх епох, побачити право не тільки в статичі, а й у динаміці.

Існування безлічі визначень права і правової реальності свідчить, крім усього іншого, про глибину і багатство державно-правової думки, про величезній різноманітності знань про право, накопичених авторами – теоретиками і практикаками – за тисячоліття його існування [3, с. 8].

Цікавою є думка про те, що для правильного розуміння сутності правової реальності необхідно усвідомлювати, що право надає, примножує або створює не тільки позитивні блага, а й блага негативні, і в такий спосіб бореться з численними небезпеками, які цим (позитивним) благам погрожують.

Тому поряд з можливістю блага, тобто інтересом, необхідно висунути і вивчити можливості зла, тобто ризику. Проти зла суспільство бореться перш за все шляхом його попередження. Звідси виростає техніка: промислова, будівельна, транспортна, пожежна тощо. Але цього мало: навіть за найдосконалішої техніки залишається достатньо місця для можливості, ймовірності та необхідності зла.

Для боротьби з ним необхідний особливий апарат, який попереджав і послаблював б усі ці ступені ризику і перерозподіляв серед членів суспільства не тільки інтереси, але і стихійно падаючі на них ризику, у відповідності з інтересами панівних класів суспільства. Цій меті і служить право.

Таким чином, сутність правової реальності полягає у боротьбі з внутрішніми можливостями зла, що виходить не від природи, а від людини, так як за наявності станів протиріч боротьба між людьми через існування цих інтересів неминуча [5, с. 87].

Висновок. Отже, структурно-функціональний аналіз правової реальності показав, що на рівні сутності вона може тлумачитись як багаторівнева система правових феноменів, логіка яких усвідомлюється в процесі перетворювальної діяльності суб'єктів суспільного розвитку.

Сенс поняття «правова реальність» знаходить відображення в ментальних установках, ідеях і теоріях, у формі знаково-символічних норм та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах суспільного буття.

Дослідження правової реальності в онтологічному аспекті передбачає пошук відповіді на питання, як влаштований світ права, з яких конструкцій він зведений і, найголовніше, як його облаштувати, щоб він зміг відповідати своєму головному призначенню – захисту і охороні людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Онтологічна природа права. Правова реальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://online.tv/vs-vse-tyazhkie-smotret-onlajn.html>.
2. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Право, Харьков, 2002. – 318 с.
3. Крет О.В. Правовая реальность : онтолого-гносеологический анализ : автореф. дис. ... на соискание уч. степени к. филос. наук : 09.00.01 / О.В. Крет. – Тамбов : Сарат. гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского, 2007. – 15 с.
4. Аслаян Н.П. Понятие правовой реальности: постановка цивилистической проблемы // Известия ИГЭА. – 2012. – № 5: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-pravovoy-realnosti-postanovka-tsivilisticheskoy-problemy>.
5. Гаврилов В.В. Развитие концепции правовой системы в отечественной доктрине права: общетеоретический и международно-правовой подходы // Журнал российского права. – 2004. – № 1. – С. 84-89.
6. Цвік М. Праворозуміння (значення повторюваності суспільних відносин для його дослідження) / М. Цвік // Право України. – 2010. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-318.html>.
7. Максимов С.И. Правова реальність як предмет філософського осмислення / С.И. Максимов // Автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня д.ю.н. зі спец. 12.00.12 – філософія права. – Х. : НЮА ім. Ярослава Мудрого, 2002. – 40 с.
8. Сливка С.С. Філософія права : навч. посіб. / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 2012. – 256 с.
9. Пермяков Ю.Е. Лекции по философии права / Ю.Е. Пермяков. – Самара : СУ, 1995. – 267 с.
10. Сливка С.С. Філософія права : навчальний посібник / С.С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 264 с.
11. Ноздрін О. М. Правове життя як категорія сучасної юридичної науки: теоретико-методологічне дослідження / О. М. Ноздрін // Автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня к.ю.н. зі спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень. – Маріуполь : МДУ МОіНУ, 2013. – 20 с.
12. Малахов В. П. Философия права: формы теоретического мышления о праве / В. П. Малахов. – М. : Юнити-Дана, 2009. – 263 с.
13. Праворозуміння [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uk.wikipedia.org/wiki/.
14. Основні типи право розуміння [Електронний ресурс]. – Режим доступу : all-filosof.ru/.../720-osnovni-tipi-pravorozuminnya-pravovij-pozitivizm-i-prirodno-pravove-mislennya.